

A T46690 c. kutatás eredményei (szakmai zárójelentés)

A kutatás szorosan kapcsolódik a T29053 sz., 1999-2002 között végzett OTKA-kutatáshoz, melynek Tüskés Gábor volt a témavezetője. A témavezető személyében történt változást részben az OTKA témavezetőkre vonatkozó szabályozása, részben Tüskés Gábornak az új pályázat idejére eső, három éves MIF-zsúrielnöki megbízatása indokolja. Bretz Annamária 2006 júliusától gyermekgondozási szabadságát tölti, ezért ezt követően csak korlátozott mértékben vett részt a kutatásban. Hegedüs Béla 2006-tól saját OTKA-pályázatának lett témavezetője, ezért ebben az évben már nem vett részt a kutatásban, s az ezt követően megjelent publikációit nem tüntettük fel a közlemények jegyzékében. Kecskeméti Gábor időlegesen, egy bibliográfia lektorálásával és Tarnai Andor tanulmánykötetének szerkesztésével kapcsolódott be a munkába, amely a kutatás keretében rendezett tanácskozás alkalmából jelent meg. Ezenkívül Nagy László lektori, Csörsz Rumen István szerkesztői és mutató-készítői, Jákváry László és Petrőczy Éva szakfordítási munkát végzett egyéb megbízás keretében.

A költségtervtől történt egyetlen jelentősebb eltérés, hogy nem kerültek beszerzésre az eredetileg tervezett befektetett eszközök (monitor, számítógép, diaszkennerek), mivel a meglévő technikai apparátus elégségesnek bizonyult a feladatok ellátására. Az így felszabaduló összeget átcsoportosítottuk a dologi kiadásokra, készletbeszerzés, egyéb költség és külföldi utazás rovatokba. Az átcsoportosítást az eredetileg megpályázott összeg kb. 10%-os csökkentése, a megítélt támogatási összeg évközben történt csökkentése és az időközben megnövekedett dologi költségek indokolják.

A 2002-ben lezárult pályázat zárójelentésének értékelése külön kiemelte a munka alap kutatás jellegét; az ismeretlen munkák feltárásának, bemutatásának jelentőségét; a feldolgozások választott funkciótörténeti módszer helyességét. Az új pályázatot ennek figyelembevételével alakítottuk ki. Az új kutatás fő célja az volt, hogy feltárja a magyar irodalomtudomány és kritika elhanyagolt időszakának további ismeretlen forrásait, rendszerezze és beillesse azokat az eddigi ismeretek közé, s előkészítse a téma monografikus feldolgozásait. A kutatás elindítását az ez tette szükségessé, hogy Tarnai Andor halálával félbeszakadt az irodalomtudományi és kritikai műfajok 1701-1772 közti történetének szervezett kutatása, s bizonytalanná vált az MTA Irodalomtudományi Intézetében készülő, *Irodalomtudomány és kritika* c. könyvsorozat megfelelő kötetének elkészítése. A kutatás az Intézetben több évtizede folyó, kiemelt programba illeszkedik, melynek eredményes lezárása az egész magyar irodalomtudomány érdeke.

A kutatás eredményeit eddig összesen 32 közleményben publikáltuk. Ebből 3 könyv, 19 könyvfejezet, 8 folyóirat-cikk, 2 egyéb közlemény. 8 közlemény idegen (német, angol, francia) nyelven jelent meg. A kutatás ideje alatt megjelent három tanulmánykötet közül a *Bod Péter, a historia litteraria művelője* (2004) című a korábbi pályázati ciklusban rendezett tanácskozás szerkesztett és kibővített eredményeit tartalmazza. A kötet képet ad az első magyar nyelvű írói lexikon szerzőjének irodalomtörténeti, történetírói, szótárszerkesztői, egyháztörténeti és egyházjogi munkásságáról, megkezdte a *Magyar Athenas* átfogó újraértékelését és megvilágítja azt a tágabb összefüggésrendszert, amelyben a mű létrejött. A Kecskeméti Gábor által szerkesztett, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről* (2004) c. kötet Tarnai Andornak a témával kapcsolatos, különböző helyeken megjelent dolgozatait gyűjti egybe. A kötet jelentőségét elsősorban az adja, hogy megrajzolja a XVIII. századi irodalomtörténet-írás fő csomópontjait, átfogó összefüggésbe helyezi ezeket, elvi-módszertani útmutatással szolgál a munka folytatásához, és többet kijelöl az elvégzendő feladatok közül.

A harmadik könyv egy több mint 700 lap terjedelmű tanulmánykötet, mely az *Irodalomtudomány és kritika* c. reprezentatív sorozatban látott napvilágot, benne kb. 800 tételes bibliográfiával, melynek elektronikus változata hozzáférhető az MTA Irodalomtudományi Intézetének honlapján, valamint kutatástörténeti és programadó bevezető tanulmánnyal. A kötet képet ad az irodalomtörténet-írás XVIII. századi módszereiről, tudatosulási folyamatáról, a kor irodalomelméleti és kritikai törekvéseiről, az irodalomtudomány intézményesülésének előzményeiről. A kutatás ideje alatt publikált könyvfejezetek és folyóiratcikkek feltárják az irodalomtudomány és kritika történeti önreflexiójának ismeretlen formáit, s előkészítik az irodalmi gondolkodás történetének XVIII. századi szakaszát feldolgozó monográfiákat. A kötet koncepcióját a pályázatban részt vevő kutatók dolgozták ki, összesen öt tanulmányt írtak bele, ők készítették a bibliográfiát és a névmutatót, s ők szerkesztették a kötetet. A kötet az első átfogó áttekintése a XVIII. század tudomány- és kritikátörténetének, melynek következtében kézikönyvként lesz használható. Egyben előkészíti az új akadémiai irodalomtörténet megfelelő részének tudomány- és kritikátörténeti fejezeteit.

A három kötetten kívül megjelent könyvfejezetekben és folyóiratcikkekben részletesen tárgyalt vagy érintett szerzők közé trótozik például Janus Pannonius, Johan Heinrich Alsted, Gyalogi János, Jacob Masen, Jacob Balde, Kalmár György, Deményi László és Berei Farkas András. Közülük néhány most vált először tudomány- és kritikátörténeti vizsgálat tárgyává. A résztvevők által írt, egy-egy szerzőt vagy témát tárgyaló esettanulmányok mellett áttekintések készültek a magyarországi neolatin irodalommal kapcsolatos XVIII. századi vizsgálatokról, továbbá az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetére vonatkozó koncepciókról, módszerekről és kutatási feladatokról.

A kutatáshoz kapcsolódóan elkészült és védésre került egy PhD-értekezés, egy másik PhD-értekezés előkészületben van. A 2004-ben rendezett tanácskozáshoz kapcsolódóan időszaki kiállítás nyílt az ELTE Egyetemi Könyvtárában. A kutatás elsődleges forrásbázisát reprezentáló, mintegy 150 kézirat és nyomtatvány túlnyomó többsége először volt látható nyilvános kiállításon. A kiállítás katalógusa helyet kapott a konferencia-kötet függelékében. A kutatás keretében több külföldi tanulmányutat tettek a résztvevők (München, Wolfenbüttel, Kolozsvár, Marosvásárhely), a Magyarországon hozzáférhetetlen források feltárása érdekében.

A kutatás eredményeként a korábbinál árnyaltabban látjuk a magyarországi irodalomtörténet-írás kialakulását, az irodalomelméleti és kritikai törekvéseket, a tudománytörténet, az elmélet, a kritika, az irodalmi gyakorlat és a közönség viszonyának alakulását. Többet tudunk az irodalomtörténet-írás kezdeteiről, az elméleti és kritikai törekvések alakulásáról, az irodalomtörténet és -elmélet, a kritika, az irodalmi gyakorlat és a közönség kapcsolathálózatáról. Nyomon követhetővé vált a tudományszakok le- és szétválásának folyamata, s feltárult a 19. századi irodalomtörténeti kánon előtörténetének jelentős szakasza.

Az új kutatás fontos eredménye annak felismerése, hogy a tudomány- és kritikátörténetben a XVIII. század a sokszempontú közelítés, a kialakulatlanúság, az útkeresés, a töredékes és elszigetelt vizsgálatok időszaka. Viszonylag gyorsan beláttuk azt is, hogy ezen a területen továbbra is óriási fehér foltok találhatóak, s még nem érkezett el az összegzés ideje. Ez a fő oka annak, hogy az eredetileg tervezett monografikus feldolgozás helyett továbbra is az ún. mélyfúrásokra és a résztanulmányok elkészítésére helyeztük a hangsúlyt. Világossá vált, hogy az irodalomtudomány és kritika XVIII. századi története egyetlen monográfia keretében nem feldolgozható. Egy elsietett szintézisnél fontosabb a gondos elvi-módszertani alapvetés, a bibliográfiai munka, a hiányzó forrástanulmányok elvégzése és eredményeinek publikálása korszerű szemléletű esettanulmányokban, s csak ezután következhet a monográfiák megírása. Meggyőződésünk, hogy a különböző elvi álláspontok és gyakorlati

törekvések regisztrálásának, követésének és feltérképezésének ezen a területen is meg kell előznie a folyamatok áttekintését, a jelenségek tipologizálását és átfogó összefüggésekbe illesztését. Fontosnak tartjuk, hogy három lépcsőből álló, publikált javaslatunkat a munka folytatására a szakmai közvélemény részletesen megvitassa és ennek figyelembevételével történjen meg a további feladatok kijelölése. A törekvés helyességét igazolja *A historia litteraria a XVIII. században* c. kötet pozitív visszhangja rangos hazai és külföldi folyóiratokban (ItK, Dix-huitième Siècle).

A konkrét eredmények közül kiemelendőnek tartom a felismerést, hogy a XVIII. századi irodalomtörténeti hagyomány nem írható le lineáris, egységes folyamatként, s számos törés és paradigmaváltás figyelhető meg benne. A tudomány- és kritikátörténetben nem húzható éles határ a XVII./XVIII., illetőleg a XVIII./XIX. század között, s az önálló diszciplína kialakulásának feltételei és intézményes keretei különböző tényezők hosszú időn át tartó kölcsönhatása révén teremtődtek meg. A kutatás eredményeként kezdenek kirajzolódni a *historia litteraria* műfaji változatai, retorikához kötöttségének és tropikus természetének következményei. Tisztábban látjuk a lexikon- és irodalomtörténet-szerzők érzékenységének differenciálódását az írók nyelvhasználata és a művek esztétikai minősége iránt. Pontosabban le tudjuk írni az első összegzési kísérletek és az általuk rögzített irodalmi kánon létrejöttének folyamatát, a szerzők által követett módszereket, narratív és más szövegszervező stratégiákat, a szerzők és művek egymáshoz fűződő viszonyát, intertextuális összefüggéseit. Részletesebben ismerjük a folyamatot, melynek során a *historia litteraria* lexikográf változatait szervező apologetikus közösségi önmeghatározás a XVIII. század végére lényegében elvesztette identifikáló jellegét, s az új, organikus nemzetfogalom vált a fejlődéselvű, kronologikus narratívák ösztönzőjévé. A korábnál pontosabban ismerjük az irodalomtörténet-írás tudatosulásának folyamatát, az irodalomtörténeti szerephagyomány előzményeit és az irodalomtörténet oktatásának magyarországi kezdeteit.

Az irodalomelméleti eredmények közül kiemelhetőek a magyar nyelvű dráma- és színházelmélet kezdeteire vonatkozó vizsgálatok, a kollégiumi diákirodalom poétikai hátterét és gyakorlatát érintő következtetések, a piarista oktatásban használt, eddig ismeretlen retorikai segédletek elemzése, valamint a magyar nyelvűség XVIII. század végi programjaival kapcsolatos korábbi tézisek felülvizsgálata.

Az irodalomkritika kezdeteit érintő következtetések közül fontosnak tartom a *Magyar Museum* c. folyóiratban megnyilvánuló irodalomszemléletek feltárását, a műnemelmélet radikális átalakítását hozó J. G. Sulzer és J. Eschenburg nézetei hazai recepciójának bemutatását, az Aranka-Schlözer vita tükrében kibontakozó szerzői szerepértelmezés és irodalmi gyakorlat rekonstrukcióját, valamint a kritikusi felhatalmazás és beszédmód körüli korai viták értékelését. A verses írósorolók révén új szövegegyüttessel bővült az intézményesült irodalomtudomány előzményeinek forrásanyaga; a Bessenyei-művek keretszövegei az olvasó megszólításának eszközeként váltak értelmezhetővé; új felismerések születtek Révai Miklós tudományszervezői és folyóiratszerkesztői tevékenységéről.

A kutatás eredményei a tudomány- és kritikátörténeti vizsgálatokon túlmenően többek között beépülhetnek a műfaj történet ágazataiba, adalékokat nyújtanak a nyelvkérdés vizsgálatához, megvilágítják a szépirodalmi törekvések önállósulási folyamatának ismeretlen részleteit és hozzájárulnak az ún. populáris irodalom térnyerésének történetéhez.